

ÇARLIK RUSYA'SI DÖNEMİNDE BAKÜ PETROLÜ VE ONUN GELİŞİMİNDE YERLİ VE YABANCI SERMAYECİNİN ROLÜ

Basti BAKİROVA^{1*}

¹Independent Researcher, Samsun, Türkiye

Özet: XIX. yüzyılda Azerbaycan'da petrol sanayisinin gelişimi, ülkenin ekonomik, sosyal ve sanayi yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. Özellikle Bakü ve Abşeron bölgesindeki zengin petrol yatakları, Çarlık Rusya'sının bölgedeki hâkimiyetinden sonra giderek daha fazla önem kazanmıştır. Başlangıçta uygulanan iltizam sistemi petrol üretiminin gelişmesini ve yeni tekniklerin kullanılmasını sınırlandırmış, ancak 1872 yılında bu sistemin kaldırılmasıyla petrol sahalarının özel girişimcilere açılması sektörün gelişiminde yeni bir dönem başlatmıştır. Bu süreçte Rus ve Azerbaycanlı girişimcilerin yanı sıra Nobel kardeşleri ve Rothschildler gibi yabancı sermaye grupları da Bakü petrol sektörüne önemli yatırımlar yapmıştır. Yabancı sermayenin bölgeye girişiyle birlikte sondaj yöntemleri, buhar makineleri, petrol boru hatları, demiryolu taşımacılığı ve tanker gemileri gibi yeni teknolojiler kullanılmaya başlanmış, petrol üretim kapasitesi kısa sürede önemli ölçüde artmıştır. Bunun sonucunda Bakü, XIX. yüzyılın sonlarında Rusya'nın ve dünyanın en önemli petrol üretim merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Bununla birlikte, petrol sektörünün gelişiminde yerli sermayenin de önemli bir yeri olmuştur. Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Musa Nağıyev, Şemsi Esedullayev ve Murtuza Muhtarov gibi Azerbaycanlı girişimciler petrol sektörünün yanı sıra farklı sanayi ve ticaret alanlarına da yatırım yapmışlardır. Bu çalışma, XIX. yüzyılda Azerbaycan petrol sanayisinin gelişimini Çarlık Rusya'sının politikaları, yabancı sermayenin bölgeye girişi ve yerli girişimcilerin faaliyetleri çerçevesinde ele almaktadır. Petrol üretimindeki hızlı artışın yalnızca ekonomik bir gelişme olmadığı, aynı zamanda Bakü'nün sanayileşmesini hızlandırdığı ve bölgede yeni sosyal ve ekonomik ilişkilerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Çarlık Rusya'sı, Azerbaycan, Bakü petrolü, Petrol sanayisi, Nobel kardeşleri

Baku Oil during the Period of Tsarist Russia and the Role of Local and Foreign Capital in Its Development

Abstract: The development of the oil industry in Azerbaijan in the 19th century led to significant changes in the country's economic, social, and industrial structure. In particular, the rich oil fields in the Baku and Absheron regions gradually gained greater importance following the establishment of Tsarist Russian rule in the region. The tax farming system initially implemented restricted the development of oil production and the use of new techniques; however, the abolition of this system in 1872 opened the oil fields to private entrepreneurs and initiated a new period in the development of the industry. During this process, Russian and Azerbaijani entrepreneurs, as well as foreign capital groups such as the Nobel brothers and the Rothschilds, made significant investments in the Baku oil industry. With the entry of foreign capital into the region, new technologies such as drilling methods, steam engines, oil pipelines, railway transportation, and tanker ships began to be used, and oil production capacity increased significantly within a short period of time. As a result, by the end of the 19th century, Baku had become one of the most important oil production centers in Russia and the world. At the same time, domestic capital also played an important role in the development of the oil industry. Azerbaijani entrepreneurs such as Haji Zeynalabdin Taghiyev, Musa Naghiyev, Shamsi Asadullayev, and Murtuza Mukhtarov invested not only in the oil industry but also in different industrial and commercial fields. This study examines the development of the Azerbaijani oil industry in the 19th century within the framework of the policies of Tsarist Russia, the entry of foreign capital into the region, and the activities of local entrepreneurs. It concludes that the rapid increase in oil production was not only an economic development, but also accelerated the industrialization of Baku and laid the groundwork for the emergence of new social and economic relations in the region.

Keywords: Tsarist Russia, Azerbaijan, Baku oil, Oil industry, Nobel brothers

*Sorumlu yazar (Corresponding author): Independent Researcher, Samsun, Türkiye

E mail: nazlibakirova@gmail.com (B. BAKİROVA)

Basti BAKİROVA <https://orcid.org/0000-0002-8212-6963>

Gönderi: 15 Eylül 2025

Kabul: 01 Ekim 2026

Yayınlanma: 08 Ekim 2026

Received: September 15, 2025

Accepted: October 01, 2026

Published: October 08, 2026

Cite as: Bakirova, B. (2026). Baku oil during the period of Tsarist Russia and the role of local and foreign capital in its development. *Black Sea Journal of Public and Social Science*, 9, 168-174.

1. Giriş

Azerbaycan doğal kaynaklar bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Dolayısıyla ülke tarih boyunca petrol rezervlerinin zenginliği ile özellikle tanınmıştır. Azerbaycan'ın petrol rezervleri ve doğal gazla zengin olmasının başlıca nedenlerinden biri Alp dağ kuşağında bulunması olmuştur (Abbasov, 1998). Bugün Azerbaycan

coğrafyasının %70'den büyük bir dilimi yoğun petrol potansiyeline sahiptir (Seferov, 2005). Daha X. yüzyılın sonlarında Bakü şehri içinde büyük petrol rezervleri bulunmuştur. Dolayısıyla Bakü Orta Çağ'dan itibaren bu petrol hazinesi sayesinde Yakın Doğu'nun neredeyse her yerinde tanınmaktaydı. Bahse konu olan bu dönemde Bakü'den doğulu ülkelere petrol ihraç edilmekteydi.

Hatta X. yüzyılda Bakü petrolü yaşam yerlerinin ışıklandırılmasında, tedavi ve yakıt amaçlı olarak ve sık sık yaşanan savaşlarda silahlara malzeme olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı (Bünyadov ve Yusifov, 1994).

XIX. yüzyılda Rusya ile Kaçarlar Devleti arasında yapılan Türkmençay Antlaşması sonrası Azerbaycan'ın kuzey toprakları Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmiştir. Hal böyle olunca Azerbaycan'nın yeraltı ve yer üstü kaynakları Çarlık Rusya'sının sömürgesi altına girmiş oldu. Sonuç olarak bu tarihten itibaren bölgedeki diğer her şey gibi geliri oldukça büyük olan petrol sanayisi de Çarlığın şahsi mülkü olarak görülmüştür. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bakü'de ilk kez mekanik kazma usulüyle petrol çıkarılmaya başlanmıştır (Memmedov, 1977). Bu tarihten sonra Bakü sadece Çarlık Rusya'sı için değil o dönemin tüm güçlü devletleri için ekonomik cazibe merkezi haline gelmiştir.

Çarlık Hükümeti işgalin ilk yıllarında Azerbaycan'daki petrol kuyularını belirli bir bedel karşılığında buradaki zengin yatırımcılara iltizam yoluyla vermeye başlamıştı (Ragozin, 1884). Çarlığın bu politikası, Kuzey Azerbaycan'daki petrol kuyularında XIX. yüzyılın ortalarına kadar üretimin oldukça düşük seviyede kalmasına neden olmuştu. Rus Hükümeti uzun süre bu şekilde bir yol izlemeye devam etti. Bu sistemin bir sonucu olarak XIX. Yüzyılın 70'li yıllarına kadar Bakü'deki geniş petrol alanlarında köylülerin emeği kullanılmıştır (Tağıyev, 1886).

Çarlık Hükümeti'nin Bakü petrolüyle ilgili aldığı iltizam kararı, Avrupa'nın önde gelen mali sermaye çevrelerinin, özellikle Nobel kardeşler, Rothschild ailesi, İngiliz sermayesinin temsilcileri ve nihayetinde "Standard Oil" şirketinin sahibi John D. Rockefeller'ın dikkatini Bakü'ye yöneltmiştir (Bahramov, 2025). Bunu takiben yabancı sermayenin Bakü petrolüne olan ilgisi ve akımı 1872 yılından itibaren petrolün sanayi yöntemleriyle çıkarılmaya başlanmasına olanak tanımıştır. Bu gelişme Bakü'yü kısa süre içerisinde dünyanın en önemli petrol üretim merkezlerinden biri hâline getirmiştir. Nitekim 1901 yılında Bakü, dünya petrol üretiminin %52'sini, Çarlık topraklarındaki toplam petrol üretiminin ise %95'ini karşılamaktaydı (ARDTA, F. 411, say. 26, iş. 33, v. 123).

XX. yüzyılın başlarında böylesine önemli bir enerji kaynağı merkezinin kontrolünü ele geçirmek o dönemin Batılı devletleri için oldukça önem arz etmiştir. Bakü'deki petrol rezervlerin sahip olmak isteyen bu yabancı sermayeciler, bölgede Rus gücünü yok etmek amacıyla, Çarlık hükümeti üzerinde çeşitli baskılar oluşturmuştur. Hatta bu süreçte Osmanlı Devleti ve Azerbaycan halkına karşı yürütülen politikalar çerçevesinde, XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan topraklarına, özellikle de Bakü'ye yerleştirilen Ermeni nüfusunu da iç karmaşaların çıkarılmasında özellikle kullanılmıştır. O yüzden XIX. Yüzyıldan günümüze kadar Bakü petrolü, yalnızca Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasi tarihinde değil aynı zamanda Rusya İmparatorluğu, Sovyetler

Birliği ve Batılı devletler de başta olmak üzere küresel güçlerin ekonomik ve jeopolitik politikalarında çok önemli stratejik bir öneme sahip oldu. Petrol kaynaklarının sistematik biçimde işletilmesi ve özel girişimcilerin faaliyetlerine açılmasında en önemli adım Çar II. Aleksandr'ın 1 Şubat 1872 tarihinde yayımlanan kararnamesi olmuştur. Bu kararname Bakü petrolü için oldukça önemli bir dönüm noktasıdır. Söz konusu düzenleme ile petrol yataklarının bulunduğu arazilerin açık artırma yoluyla özel kişi ve girişimcilere tahsis edilmesinin önü açılmıştır. Böylece petrol sektöründe özel sermayenin ve girişimcilik faaliyetlerinin gelişmesine yönelik hukuki ve ekonomik zemin oluşturulmuştur. Bu düzenleme, Bakü petrol endüstrisinin kısa süre içerisinde uluslararası sermayenin ilgisini çeken önemli bir üretim merkezine dönüşmesinde belirleyici rol oynamıştır (Memmedov, 1977).

Biz bu çalışmada Bakü'nün bir petrol merkezi olarak önemini ortaya koymaya çalışırken bu gücü ele geçirmek isteyen ülkelerin bölgeye yönelik faaliyetlerini ele almaya çalışacağız. Mevcut literatürde bu konuda yapılmış çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ancak bu faaliyetler çerçevesinde özellikle yabancı sermayenin bölgede güçlenmesi ile ilgili olarak yeterince çalışma yapılmamıştır. Bu grupların Azerbaycan'da günümüze kadar devam eden etkinliklerinin başlangıcını oluşturan bu dönem aynı zamanda çeşitli şirketlerin ülkelerinin temsilcisi olarak bölgede nüfuz oluşturduğu zaman dilimidir. Özellikle Avrupa sermayesinin Kafkasya'da köklenmesinde ismi geçen petrol şirketleri öncü olmuştur. Diğer yanda Azerbaycan'da ortaya çıkan petrol şirketleri de kısa sürede milli sermayenin en önemli ve güçlü temsilcilerinden birisi haline gelmişlerdir. İşte bu şirketlerin Azerbaycan'daki petrol rezervinin keşfinden sonraki faaliyetlerini ele almakla mevcut çalışmalara katkıda bulunmayı hedeflemekteyiz.

2. Çarlık İşgali Sonrasında Bakü'de Petrol Sanayisi

XIX. Yüzyılın ilk yarısındaki, Azerbaycan'da petrol sanayisinin en belirgin sosyal özelliklerinden biri petrol üretiminin ucuz olması olmuştur. Dolayısıyla da bu ucuzluk orta sınıf girişimcilerin kolay bir şekilde kendilerine iş fırsatları tanınmasına olanak sağlamıştır (ARDTA, F. 22, say. 2, iş. 97, v. 12). 1848 yılında Bakü'nün Bibiheybet ilçesinde dünyada ilk kez mekanik sondaj yöntemi kullanılan petrol kuyusu işletmeye açılmıştır (Memmedov, 1998). Fakat Çarlık işgalinin ardından yaşanan bu tür gelişmelere rağmen Bakü'de petrol hala daha esas olarak elle açılan kuyulardan çıkartılmaktaydı. XIX. yüzyılın ortalarında ise Çarlık Rusya'sı genelinde petrole olan ihtiyaç yoğun bir şekilde artış göstermeye başlamıştır. Petrolle ilgili ihtiyacın bu şekilde artış göstermesi, Çarlık yetkililerinin petrol sanayisine olan ilgisi de hızlı bir şekilde değiştirmiştir (Mehammedzade, 1992). Çarlık hükümeti yetkilileri değişen ve gelişen

dünyaya ayak uydurmak için sömürge altına aldıkları bu topraklarda yeni reformlar üretmeye başlamıştır. Alınan yeni kararlar sayesinde bu dönemde Çarlık ülkesinin ekonomik hayatında birtakım gelişmeler yaşanmaya başlamıştır (Qocayev vd., 2014).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bakü'de petrol üretiminin oldukça artış göstermiştir.

Ancak buna rağmen sektörün gelişimini sınırlayan temel sorunlardan biri üretilen petrolün Rusya ve Avrupa başta olmak üzere farklı pazarlara ulaştırılması meselesinin zorluğu olmuştur. Hal böyle olunca 1846 yılında Rusya Hükümeti tarafından Hazar Denizcilik İdaresi kurulmuştur (Kerimov, 2009). Bu karar sayesinde Bakü petrolü Hazar Denizi ve Volga Nehri üzerinden Rusya'nın iç bölgelerine taşınmaya başlanmıştır. Ancak yüksek taşıma maliyetleri ve ulaşım araçlarının yetersizliği bu güzergâhın etkin bir şekilde kullanılmasına engel olmuştur. Ayrıca Volga Nehri'nin kış aylarında donması sebebiyle de petrol taşımacılığı yılın yaklaşık altı-yedi ayı kesintiye uğruyordu (ARPIİSSA, f. 558, s.1, iş.22, v.7). Yeni yapılandırılan bu petrol yolunu Kafkas, Bakü Neft Cemiyeti ve Merkuri gibi büyük şirketler de ara sıra küçük ölçekli taşımacılık faaliyetlerinde kullanmaktaydı. Hatta bahsi geçen dönemde yeni yeni faaliyete başlayan Branobel ise Bakü petrolünü Hazar Denizi üzerinden Volga'ya buradan da demiryolu aracılığıyla Rusya ve Avrupa'daki çeşitli merkezlere ulaştırmaktaydı (Qafarov, 2011). Yapılan tüm çalışmalara rağmen, Hazar Denizi'nde özellikle soğuk ve fırtınalı havalarda yaşanan ulaşım sorunları taşıma sürecini zorlaştırıyor ve petrolün maliyetini artırıyordu.

Yaşanan bu olumsuz gelişmeler Çarlık Hükümeti yetkililerini Bakü'de petrol sanayisinin gelişimi için yeni kararlar almak zorunda bırakmıştı. XIX. yüzyılın 50'li yıllarında Bakü yakınındaki Abşeron bölgesinde ilk petrol işletmelerinden biri kurulmuştur (Tağıyev, 1886). Aynı dönemde Bakü'nün Surahanı ilçesinde Rus sermayecileri tarafından Azerbaycan'ın ilk petrol işleme tesislerinden biri olan "Ağ Neft" fabrikası inşa edilmişti (Memmedov, 1998). Bu dönemde Azerbaycan'a Merkez Rusya'sından ve Batılı ülkelerden oldukça fazla yabancı sermayeci ve çalışan göç etmekteydi. Sayıları çok az fazla olmasa bile bu dönem Azerbaycanlı girişimciler de gelişmekte olan petrol sektörüne dâhil olmuştur. Örneğin Azerbaycanlı sermayecilerden biri olan Cavad Melikov 1863 yılında ülkede kurulan ilk petrol fabrikalarından birinin sahibi olmuştur (Nardova, 1890). XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Azerbaycan'daki petrol sanayisine yönelik ilginin giderek daha da artması, Bakü'de yeni petrol işletmelerinin kısa sürede çoğalmasını sağlamıştır. Nitekim 1868 yılına gelindiğinde şehirdeki petrol fabrikalarının sayısı yaklaşık 23'e ulaşmıştır (Memmedov, 1998).

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyada hızla değişen sanayileşme süreci, kapital sanayisinin hız kazanmasına sebep olmuştur. Hal böyle olunca dünya ülkelerinde olduğu gibi Çarlık sömürgesi altındaki ülkelerde de kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşması,

Rusya'nın farklı bölgelerinde mevcut ekonomik ve toplumsal ilişkiler üzerinde önemli değişikliklere yol açmaya başlamıştır (Memmedli, 1987). Dünya sanayisinden gelişmeler devam ettikçe Çarlık Rusya'sı bu veya diğer yönden gelişen çağa ayak uydurmak zorundaydı. Dolayısıyla da Çarlık hükümetini özellikle çalışma ilişkileri ve üretim biçimleri konusunda yeni düzenlemeler yapmaya yöneltmiştir. Alınan en önemli kararlardan biri de 1864 yılında gerçekleşmiş, Bakü'nün Balahanı bölgesindeki petrol yataklarında köylülerin zorunlu çalıştırılmasına son verilmiştir (ARDTA, F. 22, siy. 2, iş. 97, v. 12). Böylece petrol sektöründe zorunlu ve ücretsiz köylü emeğinden, ücretli emeğe geçilmiş, bahsi geçen dönemde üretim ilişkilerinin gelişmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır.

Güney Kafkasya'da XIX. yüzyılın 70'li yıllarında birçok yeni reformlar gerçekleştirildi. Yeni hayat geçirilen bu reformlar arasında petrol sektörünü doğrudan ilgilendiren düzenlemeler de oldukça yoğun bir şekilde yer almıştır. Hatta bu reformlardan biri sayesinde 1872 yılından itibaren petrol sahalarının iltizam yoluyla işletilmesine son vermeye başlanmıştır (Mirbabayev, 2007). Bu dönem Azerbaycan petrolünde iltizam sisteminin kaldırılması, Bakü petrol sektörünün gelişimini sınırlandıran önemli bir uygulamanın ortadan kalkmasını sağlamıştır. Bunun ardından Bakü'de petrol üretiminin ekonomik değeri ve bölge ekonomisindeki ağırlığı giderek artmıştır. İltizam sisteminin kaldırılmasının ardından, petrol sahalarının ihale yoluyla uzun süreli olarak kiralanmasına imkân sağlayan yeni bir uygulama da yürürlüğe konulmuştur (Mustafazade, 2005). Bu düzenleme sayesinde yabancı sermayenin Bakü petrol yataklarına yatırım yapmasını daha kolaylaştırmış ve bu da bölgenin uluslararası petrol piyasasındaki öneminin artmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Yeni yatırımların etkisiyle XIX. yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan'daki petrol üretimi yaklaşık 340 milyon dolarlık bir değere ulaşmış ve üretim düzeyi dönemin ABD petrol üretimiyle karşılaştırılabilecek bir seviyeye yükselmiştir (Mirbabayev, 2007). XX. yüzyılın başlarından itibaren ise Azerbaycan, dünya petrol üretiminde önde gelen merkezlerden biri hâline gelmiştir.

XIX. yüzyılda Azerbaycan'daki petrol üretiminde uygulanan iltizam sistemi, petrol sektöründe yeni teknik araçların kullanılmasına engel olmuş ve modern üretim yöntemlerinin bölgeye getirilmesini önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Dolayısıyla da Bakü'de büyük ölçekli sermaye yatırımlarının yapılması da mümkün olmamıştır. Diğer taraftan aynı dönemde Merkez Rusya'sında sanayi işletmelerinin sayısı giderek artmış ve buna bağlı olarak sanayinin ihtiyaç duyduğu yakıt olan talep de oldukça yükselmisti (Hüseynova vd., 2009). Çar yetkilileri artan enerji ihtiyacı karşısında, Azerbaycan'daki petrol üretimini sınırlayan iltizam sistemini kaldırmak zorunda kalmıştır (Gasimova ve Hesenov, 2022).

1872 yılından itibaren Azerbaycan'da iltizam sisteminin

kaldırılmasından sonra Kafkasya Genel Valiliği, Bakü'den Azerbaycan'daki petrol yatakları ve bunların üretim kapasitesi hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlanmasını istemiştir (İsmayılov, 2007). Merkezin bu talep üzerine Bakü'de özel bir komisyon oluşturulmuştur. Hemen akabinde petrol sahalarının durumunu belirlemek amacıyla özel çalışmalar başlatılmıştır. Yeni atanmış bu komisyon tarafından hazırlanan rapor doğrultusunda Kuzey Azerbaycan'daki petrol yatakları 48 gruba ayrılmıştır (Süleymanov, 1996). Yapılan bu incelemelerin hemen ardından, Bakü'nün Balahani, Bibiheybet ve Surahani bölgelerinde bulunan petrol sahaları satışa çıkarılmaya başlanmıştır (Talibzade, 1974). Petrol sahalarının satışa açılması, özel girişimcilerin sektöre daha fazla dâhil olmasını sağlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte XIX. yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan'da petrol üretiminden önemli gelir elde eden yerli girişimcilerin ve petrol zenginlerinin sayısında da belirgin bir artış yaşanmıştır.

3. Bakü Petrolünde Yabancı Sermayeciler

XIX. yüzyılın sonlarına doğru dünya pazarlarında petrole yönelik talep giderek artmıştır. Bu durum petrol ticaretinin genişlemesine ve kapitalist ekonomik ilişkilerin dünya genelinde daha fazla önem kazanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Çarlık Rusyası gelişen dünya pazarına uyum sağlamaya çalışmak zorunda kalmıştır. Bu gelişme Rus Hükümeti'ne sanayi alanındaki mevcut ekonomik düzenin yeniden ele alınması gerektiğinin zorunluluğunu bir daha göstermişti. Hal böyle olunca Azerbaycan'da petrol sektörünün yalnızca Rus ve yerel sermaye ile geliştirilmesi yetersiz kalmaya başlamıştır. O yüzden XIX. yüzyılın 70'li yıllarının sonlarından itibaren Çarlık Hükümeti, petrol sektörüne yabancı sermayenin girişini teşvik edecek koşullar oluşturmak zorunda kalmıştır (Nardova, 1974). Nitekim yüzyılın ilk dönemlerinde Merkez Rusya'sının petrol ürünlerine, özellikle de beyaz petrol olarak adlandırılan ürünlere yönelik ihtiyacı büyük ölçüde ABD'den yapılan ithalat yoluyla karşılanmaktaydı (Eliyev, 1997). Ancak dünya genelinde petrol talebinin artmasıyla birlikte ABD'den petrol ürünleri ithal etmek Çarlık Rusya'sı açısından giderek daha da yüksek maliyetli bir iş haline gelmiştir. Hal böyle olunca Çarlık yönetimi çareyi farklı yollar aramakta da bulmuştu. Çarlığın ilk yaptığı işlerden biri Azerbaycan'da iltizam sistemini kaldırmak olmuş ve bunun ardından petrol sanayisinin gelişimini hızlandırmak amacıyla yabancı sermayenin ülkeye girişine imkân ve olanak sağlayan yeni bir politika izlemeye başlamıştır.

Çarlık yetkililerinin aldığı yeni kararlarla birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan'daki petrol sektöründe yatırımcı profili de çeşitlenmeye başlamıştır. Hal böyle olunca Bakü'de Rus ve Azerbaycanlı girişimcilerin yanı sıra yabancı sermaye grupları da petrol çıkarma ve petrol ürünlerinin işlenmesine yönelik önemli yatırımlara başlamışlardır. Tabii ki Azerbaycan'da yaşanan petrol sektöründeki bu hızlı gelişmeden

ekonomik ve ayrıca birçok sosyal ve kültürel açıdan en fazla yarar sağlayan taraflardan biri ise yine hiç şüphesiz Çarlık Rusya'sı olmuştur. Çünkü bu veya diğer bir şekilde yabancı sermayenin Bakü'ye bu şekilde hızlı girişiyle birlikte sondaj teknolojisinin kullanımı yaygınlaşmış ve petrol üretim kapasitesi kısa sürede önemli ölçüde artmıştır. Sondaj yönteminin petrol üretiminde kullanılmaya başlanmasından kısa bir süre sonra İngiliz, Fransız, Alman ve İsviçreli yatırımcıların Bakü'ye ilgisi daha da artmıştı.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bakü petrolünün dünya ekonomisi üzerindeki etkisinin giderek artması, Nobel kardeşleri, Rockefellerler ve Rothschildler gibi büyük sermaye sahiplerinin Rusya ekonomisine yönelik ilgisinin de artmasına neden olmuştur. İsveç'in soylu ailelerinden biri olan Nobel ailesi, Finlandiya'ya yerleştikten sonra Çarlık yönetimiyle ilişkilerini geliştirmiştir. Alfred, Ludwig ve Robert Nobel kardeşler, 1842 yılında Rus diplomatların daveti üzerine Sankt Petersburg'a yerleşerek burada bir mekanik üretim tesisi kurmuşlardır. Daha sonra deniz mayınları üzerine bir proje hazırlayarak bu projeyi I. Nikolay'a sunmuşlardır (Muradaliyev, 1984). Bu tarihten itibaren Nobel kardeşler Çarlığın önde gelen silah üreticileri arasına girmiş, hatta Rusya'ya buharlı araçlar sağlayan en önemli tüccarlar arasında ilk sırada yerini almıştır. Bakü'de ilk İsveç şirketi olan Nobel Kardeşleri şirketi 1879 yılında kurulmuştur. Bu şirketin faaliyetinin ardından Azerbaycan'da petrol sektöründe modern üretim tekniklerinin kullanılmasına yönelik önemli gelişmeler yaşanmıştı (Yergin, 1991).

1880'li yılların başında Nobel kardeşlerinin Branobel şirketini kurması ve Çarlık yönetiminden Azerbaycan'da petrol çıkarma izni alması, Bakü petrol sanayisindeki faaliyetleri açısından önemli bir gelişme olmuştur. Bunun ardından petrol taşımacılığında kullanılmak üzere demiryolu vagonları üretmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'nden petrol boruları ile petrol sanayisinde kullanılan çeşitli teknik ekipmanlar getirerek Bakü'deki yatırımlarını genişletmişlerdir. Nobel kardeşlerinin gerçekleştirdiği bu yatırımlar, petrol üretim ve taşıma maliyetlerinin azalmasına katkı sağlamış, bunun sonucunda petrol fiyatlarında düşüş yaşanmış ve yabancı sermayenin Bakü petrol sanayisine yönelik ilgisi daha da artmıştır (Nardova, 1974).

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Bakü petrol sektörüne giren en önemli yabancı sermaye gruplarından biri Rothschild ailesi olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Batum'un Rusya hâkimiyetine geçmesi ve buranın serbest ticaret limanı ilan edilmesi, Bakü petrolünün Karadeniz üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılması açısından yeni bir imkân yaratmıştır. Bu gelişmenin ardından Bakü ile Batum'u birbirine bağlayacak demiryolunun inşası gündeme gelmiş ve Paris Finans Evinin sahibi Rothschildler Bakü-Batum demiryolunun inşası için Çarlık Rusya'sına oldukça büyük bir miktarda kredi vermiştir (Nüsretoğlu, 2021).

Hattın Tiflis'e kadar olan kısmı 1883 yılında tamamlanmıştır. Bu gelişmenin ardından bölgede petrol sektörüne yönelik yatırımlar da hız kazanmıştır. Aynı dönemde S. Palaşkovski ve A. Bunge tarafından kurulan Batum Neft ve Ticaret Cemiyeti, Abşeron'da petrol sahaları satın alarak üretim faaliyetlerine başlamıştır (Kerimov, 2009). Ancak şirket beklenen sonuçların elde edilememesi nedeniyle mali sorunlar yaşamıştır. Şirketin hisselerinin Baron Feleyzen ve daha sonra Alfons Rothschild tarafından satın alınmasıyla Rothschildlerin Bakü petrol sektöründeki faaliyetleri genişlemiştir.

Rothschildler 16 Mayıs 1883 tarihinde Bakü'de Hazar-Karadeniz Neft ve Ticaret Cemiyetini kurarak petrol üretimi, taşımacılığı ve ticareti alanındaki faaliyetlerini bu şirket üzerinden yürütmeye başlamıştır (Polonskiy, 1998). Şirketin yönetiminde Rothschild ailesine yakın isimlerin yanı sıra dönemin deneyimli mühendis ve yatırımcıları da yer almıştır. Böylece Rothschildlerin Bakü petrol sektöründeki etkinliği giderek artmış ve şirket, XIX. yüzyılın sonlarında bölgedeki en önemli yabancı sermaye gruplarından biri hâline gelmiştir. Bahsi geçen dönemde Merkez Rusya'sına sağladıkları hizmetler karşılığında, askeri ve sivil bürokrasinin üst kademelerinde görev yapan bazı kişilere Bakü'de bulunan petrol arazileri ödül olarak tahsis edilmiştir. Bu kişiler arasında Kafkasya Genel Valisi A. İ. Baryatinski ile Bakü gubernatörleri D. S. Staroselski, V. M. Rozen ve D. A. Çavçavadze de bulunmaktaydı. Ancak bu kişilerin önemli bir kısmı, kendilerine tahsis edilen petrol arazilerinin işletme haklarını daha sonra Nobel kardeşleri ve Rothschildler başta olmak üzere büyük sermaye gruplarına devretmiştir (Hüseynova vd., 2009).

4. Bakü Petrolünde Yerli Sermayecilerin Rolü

Çarlık Hükümeti, Azerbaycan'da yaşanan bu petrol devriminden sonra Bakü'deki petrol bakımından zengin arazilerin önemli bir bölümünün sadece Rus asıllı girişimcilerin kontrolüne geçmesini istiyordu. Bu sebep dolayısıyla emekli olan yüksek rütbeli Rus askerî ve sivil görevlilere petrol bakımından zengin Azerbaycan toprakları bir tür "emeklilik hediyesi" olarak tahsis edilmiştir. Ancak uygulanan bu politikaya rağmen, XIX. yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarında açık artırmaya çıkarılan petrol sahalarının bir bölümü Azerbaycanlı girişimciler tarafından da satın alınabilmektedir. XIX. yüzyılda ortaya çıkan Azerbaycanlı petrol girişimcileri arasında Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Musa Nağıyev, Şemsi Esedullayev ve Murtuza Muhtarov petrol zenginleri arasında en önemli isimler olarak öne çıkmaktadır. Bu isimler yalnızca petrol sektöründeki faaliyetleriyle değil, aynı zamanda XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın ekonomik ve kültürel hayatına yaptıkları katkılarla da dikkat çekmiştir. Özellikle eğitim, kültür ve toplumsal gelişme alanlarında gerçekleştirdikleri faaliyetler, Azerbaycan toplumunda millî bilinç ve eğitim seviyesinin yükselmesine çok büyük ölçüde katkı

sağlamıştır (İsmayilov, 2007).

Azerbaycanlı petrol girişimcileri arasında ekonomik faaliyetlerinin yanı sıra toplumsal ve eğitim alanındaki çalışmalarıyla da öne çıkan isimlerden biri Hacı Zeynalabdin Tağıyev'dir (1823-1924). Tağıyev, Bakü'de yoksul bir ayakkabıcı ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda bir duvar ustasının yanında çırak olarak çalışmaya başlamıştır. Tağıyev daha 18 yaşındayken kendi adına ev ve bina inşaatı yapmaya başlamıştır. Elde ettiği ilk gelirle 1872 yılında katıldığı bir ihalede petrol bakımından zengin bir arazi satın alan Tağıyev, girişimcilik faaliyetlerini kısa sürede genişleterek Bakü'nün önde gelen petrol sahiplerinden biri hâline gelmiştir (Yeşilot, 2004). XIX. yüzyılın sonlarına doğru Tağıyev'in, Bibiheybet ve Balahani bölgelerinde önemli petrol kuyuları bulunmaktaydı. Ayrıca Tağıyev, petrol kuyularının yanı sıra petrol ve petrol ürünlerinin taşınmasında kullandığı iki yelkenli gemiye de sahip olmuştur. Tağıyevin aynı dönemlerde Rusya'da iki fabrikası ve çeşitli petrol depoları da faaliyet göstermekteydi (Süleymanov, 1996). Bakü'de yabancı sermayenin artan etkisine karşı yerli girişimcilerin bir araya gelmesi amacıyla kurulan "Bakü Standart" adlı derneğin oluşturulmasında da Tağıyev'in çok önemli katkıları olmuştur.

Tağıyev'in girişimcilik faaliyetleri petrol sektörüyle sınırlı kalmamıştır. O Azerbaycan ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamak amacıyla dönemin ihtiyaç duyduğu farklı alanlarda da yatırımlar gerçekleştirmiştir. Hacı Zeynalabdin Tağıyev Hazar Denizi'nde ulaşımın geliştirilmesi için liman ve depolama tesisleri kurmuş, hatta bu tesislerin yanı sıra dokuma fabrikalarının kurulmasına da öncülük etmiştir (Sarıahmetoğlu Karagür, 2007). O, bu yatırımlar sayesinde Bakü'de yeni iş alanlarının oluşmasına katkıda bulunmuş ve dönemin önde gelen Azerbaycanlı girişimcilerinden biri hâline gelmiştir. Tağıyev'in faaliyetlerinin önemli bir bölümü eğitim alanına yönelik olmuştur. O Azerbaycan gençlerinin eğitim seviyesinin yükseltilmesine ve toplumun kültürel açıdan gelişmesine büyük önem vermiştir. Bu amaç doğrultusunda Bakü'de ilk Müslüman Kız Okulu'nun açılmasını sağlamıştır. Bu gelişmenin ardından N. Nerimanov, M. Azizbeyov ve S. Mehmandarov gibi Azerbaycanlı aydınlar da gençlerin yurt dışında eğitim almalarını desteklemiş ve bu amaçla çeşitli maddi yardımlarda bulunmuşlardır (Yeşilot, 2015).

5. Sonuç

XIX. yüzyılda Azerbaycan'da petrol sanayisinin gelişmesi, ülkenin ekonomik ve toplumsal yapısında önemli değişimlere yol açmıştır. Özellikle Bakü ve Abşeron bölgesindeki petrol kaynaklarının daha düzenli ve teknik yöntemlerle işletilmeye başlanması, petrolü yalnızca yerel bir kaynak olmaktan çıkarmıştı. Dolayısıyla bu da Azerbaycan petrolünü Rusya ve dünya ekonomisi açısından önemli bir ürüne dönüştürmüştür. Çarlık Rusya'sının petrol sahalarının işletilmesine yönelik

uyguladığı politikalar ve 1870'li yıllardan itibaren iltizam sisteminin kaldırılması, petrol sektöründe yeni bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Petrol sahalarının açık artırma yoluyla özel girişimcilere verilmesi hem yerli hem de yabancı sermayenin Bakü'ye yönelmesini daha da kolaylaştırmıştır.

XIX. Yüzyılda Petrol sanayisinin gelişmesinde yabancı sermayenin önemli bir yeri olmakla olmuştur. Bunun yanı sıra Azerbaycanlı girişimcilerin de bu süreçte etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Nobel kardeşleri ve Rothschildler gibi büyük yabancı sermaye grupları, Bakü'ye yeni teknolojiler ve büyük miktarda yatırım getirerek petrol üretiminin hızla artmasına katkıda bulunmuşlardır. Sondaj yöntemlerinin yaygınlaşması, buhar makinelerinin kullanılmaya başlanması, petrol boru hatlarının ve demiryollarının inşa edilmesi, üretim ve taşıma süreçlerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Böylece Bakü, kısa sürede yalnızca Çarlık Rusya'nın değil, dünya petrol sektörünün önemli merkezlerinden biri hâline gelmiştir.

Azerbaycan petrol sanayisinin gelişimi yalnızca yabancı sermayenin faaliyetleriyle olmamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Musa Nağıyev, Şemsi Esedullayev ve Murtuza Muhtarov gibi Azerbaycanlı girişimciler de petrol sektöründe önemli yatırımlar yapmışlardır. Onlar yabancı sermaye ile rekabet etmeye çalışırken aynı zamanda petrol dışındaki sanayi alanlarına da yatırım yapmışlardır. Özellikle Tağıyev örneğinde görüldüğü üzere, yerli sermaye zamanla üretim, ticaret, ulaşım ve farklı sanayi alanlarında faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu durum Azerbaycan'da yalnızca petrol üretiminin değil, yerli girişimcilik anlayışının da gelişmesine katkı sağlamıştır. Petrol üretimindeki hızlı artış, Bakü'nün ekonomik ve toplumsal yapısını da değiştirmiştir. Yeni fabrikaların kurulması ve petrol işletmelerinin çoğalmasıyla birlikte işçi sayısı artmış, farklı bölgelerden Bakü'ye iş gücü göçü yaşanmıştır. Ancak bu gelişme, çalışma koşullarındaki eşitsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle vasıfsız ve düşük ücretli işçiler ağır çalışma şartları altında çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle petrol sanayisinin gelişmesi bir yandan ekonomik büyümeyi hızlandırırken, diğer yandan yeni sosyal sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Azerbaycan petrol sanayisi yalnızca petrol çıkarılan bir alan olmaktan çıkmış, çevresinde farklı sanayi kollarının geliştiği büyük bir ekonomik merkeze dönüşmüştür. Mekanik imalat, gemi taşımacılığı ve tamiri, petrol ürünlerinin işlenmesi ve diğer yardımcı sanayi alanlarının gelişmesi bu dönüşümün önemli göstergeleridir. Bakü'nün Rusya'nın iç bölgeleri ve Avrupa pazarlarıyla kurduğu ulaşım bağlantıları da bu süreci hızlandırmıştır.

XIX. yüzyılda Azerbaycan petrol sanayisinin gelişimi, Çarlık Rusya'sının politikaları, yabancı sermayenin yatırımları ve yerli girişimcilerin faaliyetlerinin birlikte etkilediği uzun bir sürecin sonucudur. Yabancı sermaye yeni teknolojilerin ve büyük yatırımların bölgeye

gelmesini sağlarken, Azerbaycanlı girişimciler yerli sermayenin güçlenmesine ve ekonominin farklı alanlara yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu gelişmeler sonucunda Bakü, XIX. yüzyılın sonlarında dünya petrol ekonomisinin önemli merkezlerinden biri hâline gelmiş ve Azerbaycan'ın sonraki dönemlerdeki ekonomik ve sanayi gelişiminin temelini oluşturmuştur.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkı yüzdeleri aşağıda verilmiştir. Yazar makaleyi incelemiş ve onaylamıştır.

%	B.B.
K	100
T	100
Y	100
VTI	100
VAY	100
KT	100
YZ	100
GR	100
PM	100

K= kavram, T= tasarım, Y= yönetim, VTI= veri toplama ve/veya işleme, VAY= veri analizi ve/veya yorumlama, KT= kaynak tarama, YZ= yazım, GR= gönderim ve revizyon, PY= proje yönetimi.

Çatışma Beyanı

Yazar bu çalışmada hiçbir çıkar ilişkisi olmadığını beyan etmektedirler.

Etik Onay Beyanı

Bu araştırmada hayvanlar ve insanlar üzerinde herhangi bir çalışma yapılmadığı için etik kurul onayı alınmamıştır.

Kaynaklar

- Abbasov, C. (1998). *Azerbaycan Respublikasının iqtisadi ve sosial coğrafiyası*. Bakü Dövlət Universiteti Neşriyyatı.
- Azerbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi (ARDTA), F. 22, siy. 2, iş. 97, v. 12.
- Azerbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi (ARDTA). F. 411, siy. 26, iş. 33, v. 123.
- Azerbaycan Respublikası Prezidentin İşlər İdaresinin Siyasi Senedler Arxivi (ARPISSA). F. 558, siy. 1, iş. 22, v. 7.
- Bahramov, C. (2025). Bakı nefti ve Qerbi Azerbaycan erazisinden Azerbaycanlıların deportasiyası tarixi (1906, 1918–1920, 1948–1955, 1987–1991). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12(5), 58-70.
- Bünyadov Z., & Yusifov, Y. (1994). *Azerbaycan tarihi: En qedim zamanlardan XX esredek*. Bakü, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Slavyan Universiteti Yayınları.
- Eliyev, İ. (1997). *Azerbaycan nefti dünya siyasetinde*. Bakü, Azerbaycan Neşriyyatı.
- Gasimova, İ., & Hesenov, Q. (2022). *Naçionalno-osvoboditelnoye dvijeniye v Azerbaidjane v XX veka*. Bakü, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Yayınları.
- Hüseynova, A., Abbasova, N., & Melikova, A. (2009). *Nobel ve Bakı petrolü*. Bakü.
- İsmayilov, İ. (2007). *Azerbaycan nefti XX esirde (herbi-siyasi Baxış)*. Azerbaycan Dövlət Neft Akademiyası Matbaası.

- Kerimov, N. (2009). Bakı Petrolunun Hazar-Volqa Su Yolu ile Neqli. *Tarih ve Onun Problemleri*, 3.
- Mehemmedzade, M. B. (1992). *Milli Azərbaycan hərəkatı*. Nicat Yayınları.
- Memmedli, Q. (1987). *Neriman Nerimanov (1870–1925): Heyat və yaradıcılığının salnamesi*. Elm və Tehsil Neşriyyatı.
- Memmedov, K. M. (1988). *Stroitelnoye Iskustvo Azerbaidjana (S Drevneyşix Vremen Do XIX Veka)*. Elm Yayınları.
- Memmedov, S. (1977). *İstoriçeskiye Svyazi Azerbaydžanskogo i Armyanskogo Narodov Vo Vtoroy Polovine Xvii–pervoye Treti XVIII Veka*. Elm Neşriyyatı.
- Mirbabayev, M. (2007). *Azərbaycan neftinin qısa tarixi*. Azərneşr.
- Muradaliyev, E. B. (1984). *Akşionernaya Statistika Rossii Kontsa XIX Veka–nachala XX Veka Kak Istochnik Po Istorii Promyshlennogo Kapitalizma*. Moskova.
- Mustafazade, A. N. (2005). XVIII esrin sonu XIX esrin son qerinesinde şimal-şerqi Azərbaycanın etnodemografik durumuna dair. *Bakü Universiteti Xəbərləri, Humanitar Elmlər Seriyası*, 4, 32-36.
- Nardova, A. (1890). *Naçalo Monopolizacii Neftyanoy Promışlennosti Rossiya*. Bakü
- Nardova, V. A. (1974). *Nachalo Monopolizatsii Neftyanoy Promyshlennosti Rossii: 1880–1890-e Gody*. Nauka.
- Nüsretoğlu, T. (2021). Rotşildler və Bakü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(3), 1018–1033.
- Polonskiy, L. (1998). *Bankirskiy dom Br. Rotşild v Baku*. Elm Yayınları.
- Qafarov, V. V. (2011). *Türkiye-Rusiya münasibetlerinde Azərbaycan meselesi: 1917–1922*. Azərneşr Yayınları.
- Qocayev, M., Hemidov, İ., & Şükürlü, E. (2014). *Azərbaycanşünaslığa giriş*. Bakü.
- Ragozin, V. İ. (1884). *Neft i Neftyanaya Promyshlennost*. Tipografiya Tovarishchestva "Obshchestvennaya Polza".
- Sarıahmetoğlu Karagür, N. (2007). *Petrolün sihirli dünyası*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Seferov, R. (2005). Azərbaycan'da petrol üretiminin tarihsel süreç içerisindeki değişimi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, 290.
- Süleymanov, M. (1996). *Azərbaycan milyonçuları: Hacı Zeynelabdin Tağıyev*. Gençlik Yayınları.
- Tağıyev, H. Z. (1886). *Kak Viyti Nam Iz Neftepromışlennogo Krizisa*. Bakü.
- Talıbzade, K. (1974). *Edebi ırsler ve varisler*. Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı.
- Yergin, D. (1991). *The prize: The epic quest for oil, money and power*. A Division Of Simon & Schuster.
- Yeşilot, O. (2004). *Hacı Zeynalabidin Tağıyev: Azərbaycan için birçok ilki gerçekleştirmiş efsanevi petrol kralının hazin sonu: Şöhreti, serveti ve hayırseverliği*. Kaknüs Yayınları.
- Yeşilot, O. (2015). *Hacı Zeynalabidin Tağıyev*. Yeditepe Yayınevi.